

Mikä puulaji on Variarum rerum vocabula latinan *jukopuu*?

Cornus, Hagtorn. Jucopuu.
Cornum, Haghtornbär. Jucopuun marja.
VR 1644

Virittäjän vihkossa 3/1990 Ulla-Maija Kulonen on viitannut siihen mahdollisuuteen, että 1600-luvun latinalais-ruotsalais-suomalaisissa Variarum rerum vocabula latina -sanastoissa esiintyvä puunnimi, *jukopuu* voisi etymologisesti liittyä 'puuainekseltaan sitkeää, kovaa' merkitsevään sanueeseen *jukeva*, (*paha*)-*jukainen* sillä tavoin, että sanan – mitä puulajia sillä sitten on tarkoitettukin – semanttinen motivaatio olisi ollut »sitkeäpuu», »kovapuu» tjs. Kasvitieteeltä kannalta VR:n sanakolmikkoon liittyä joukko mielenkiintoisia seikkoja, joita Kulonen ei kommentoi mutta joiden lähempi tarkastelu osoittaa, että käsitys, jonka Kulonen esittää puolittain kysymyksenomaisesti, voi olla olennaisilta osiltaan varsin oikeaan osunut.

Sanakolmikton latinalainen sana *cornus* ja ruotsinkielinen *hagtorn* eivät nimittäin tarkoita samaa puuta. Ruotsinkielinen sana merkitsee ruusukasvien heimoon kuuluvaa orapihlajaa (*Crataegus*), latinankielinen puolestaan kanukkakasveihin kuuluvaa etelä- ja keskieurooppalaista puulajia *Cornus mas*, jonka latinalais-suomalaiset sanakirjat suomentavat puun saksalaista (*Kornelbaum*, *Kornel-*

kirsche) ja ruotsalaista (*kornellträ*, *körs-[bärs]kornell*) nimeä mukaellen *kornellipuuksi*; puun nykyinen virallinen suomenkielinen nimi on *punamarjakanukka*.

Variarum rerum vocabula -teoksen samoin kuin siihen liittyvän latinalais-ruotsalais-suomalaisen keskusteluoppaan (Formulae puerilium colloquiorum) juuret ulottuvat 1500-luvun keskieurooppalaisiin latinan opiskelun apuneuvoihin (ks. tarkemmin esim. Haltsonen 1959). Sanapari *cornus hagtorn* sisältyy SAOb:n (sub *hagtorn*) mukaan jo vuoden 1537 latinalais-ruotsalaiseen vocabulaan ja edelleen vuoden 1579 vocabula & dormulae -teokseen, jota voitaneen pitää 1600-luvun kolmikielisten vocabula & formulae -laitosten välittömänä esikuvana. Tradition *hagtorn* 'kornellipuu' eräänlaisena päätepiirteenä on Turun yliopiston kasvitieteen professorin, ruotsalaissyntyisen Elias Tillandzin latinalais-ruotsalais-suomalainen kasvinnimien luettelo vuodelta 1683, jossa latinan *cornus*-puulle annetaan ruotsinkieliset vastineet *kornellträ*, *walsk kersbärträ*, *hagtorn*.

Kun kyseinen puulaji ei Ruotsissa kasva, on sinänsä luonnollista, että vocabulan ruotsalaisen version tekijällä on ollut vaikeuksia löytää latinan sanalle *cornus* sopivaa ruotsinkielistä käännöstä. Se, että hän on antanut kyseiselle puulle vastineeksi juuri 'orapihlajaa' merkitsevän sanan¹, saattaisi olla pelkkää sattumaa – samoin kuin sekin, että sanapari seuraavalla vuosisadalla sai jatkokseen suomenkielisen puunnimen *jukopuu*: orapihlaja lienee 1600-luvulla ollut suomalaiselle yhtä tuntematon kuin kornellipuu ruotsalaiselle, villin orapihlajan pohjoisraja kun juuri ja juuri koskettaa manner-Suomen lounaisinta ran-

¹ Sanan *hagtorn* motivaatiomerkitys on »piikikäs aidaspensas», ja sillä on etymologisia vastineita laajalti muissa germaanisissa kielissä; sanan ensisijainen merkitys on kaikkialla yhtenevästi juuri 'orapihlaja' (ks. esim. Hellqvist).

nikkoa. Seuraavassa puheeksi tulevat seikat voisivat nähdäkseni kuitenkin viitata siihen, että VR:n sanakolmikko *cornus*, *hagtorn*, *jukopuu* ei sittenkään ole syntynyt vain sattuman oikusta.

Latinan *cornus* merkitsee sanakirjojen mukaan paitsi 'kornellipuuta' myös 'kornellipuusta tehtyä keihästä'. Puunimen etymologia on jossakin määrin epäselvä, mutta on mahdollista että se tavalla tai toisella (ainakin kansanetymologisesti) on yhteydessä lat. sanaan *cornu* 'sarvi'. Joka tapauksessa punamarjakanukka eli kornellipuu keihäspuuksi soveltuvana on kovaa puuta. Kovaa puuta on myös sen pohjoisempi (mm. Etelä-Ruotsissa ja Baltiassa kasvava) sukulaislaji mustamarjakanukka (*Cornus sanguinea*), kuten osoittavat lajiin saksankielinen nimi *Hartriegel* (rinnalla mm. *Hartholz*, *Beinweide*, ks. Marzell sub *Cornus sanguinea*) ja (virallisemmän *skogskornell*-nimen rinnalla käytetty) ruotsinkielinen toisintonimi *hårdved*. Kansankielessä ruotsin *hårdved* merkitsee SAOb:n mukaan erityisesti tätä pensaslajia mutta lisäksi vielä eräitä muitakin kovapuisia pensaita, nimittäin lehtokuusamaa (*Lonicera xylosteum*) ja heimoon Celastraceae kuuluvaa sorvarinpensasta (*Evonymus europaeus*). Varsinkin viimeksi mainitusta mutta myös muista *hårdved*-pensaista käytetään ruotsin kansankielessä (edelleen SAOb:n mukaan) myös nimeä *benved*.

Mustamarjakanukan vironkielinen nimitys on kasvikirjojen mukaan *kontpuu* — siis ruotsin *benved*-nimen tarkka käännösvastine. Sana esiintyy ainakin Wiedemannin sanakirjassa: *kont-pu* Hornstrauch (*Cornus sanguinea* L.). Nykyisin *kontpuu* näyttää kansankielessä harvinaiselta. Väike murdesõnastik -teoksen mukaan sanasta on viron murteiden sanakokoelmissa tietoja vain kolmesta pitäjästä (Han Khn HJn); VMS:n mukaan sanan kansankielinen merkitys olisi 'viirpuu' — siis 'orapihlaja'.

Mikä puulaji on edellä esitetyn valossa VR:n *hagtorn*? — Jos orapihlaja ja mustamarjakanukka ovat voineet sekoit-

tua toisiinsa viron murteissa, niin olisiko näin voinut käydä myös ensimmäisen latinalais-ruotsalaisen vocabulan laatijalle v. 1537? Olisiko *hagtorn* ollut hänelle *hårdved*-pensaasynonyymi, eli olisiko VR:n *hagtorn*-puunnimen oikea tulkinta 'Cornus sanguinea'? Vai onko sanaston laatija tietoisesti välttänyt käyttämästä punamarjaisesta *Cornus mas* -puusta mustamarjaiseen *Cornus sanguinea* -lajiin viittaavaa nimeä (vrt. *cornum* — *hagtornbär*)? Onko kirjallisen *cornus-hagtorn*-tradition rinnalla kulkenut latinistipolvelta toiselle tieto, että tässä *hagtorn* = *hårdved* [med röda bär], ja onko *jukopuu* 1600-luvun kolmikielisten sanastojen laatijan tämän tiedon pohjalta sepittämä kirjallinen käännöslaina? Vai onko *jukopuu* viron *jugapuu* 'marjakuusi' -sanasta lainattu »Suomen eteläpuolella kasvava kovapuinen, punamarjainen pensas [jossa on neulasia/piikkejä — vrt. orapihlaja]»?

Varsinkin kun *jugapuu* viron murteisakin VMS:n mukaan merkitsee myös 'sitkeää puuta', näyttää ilmeiseltä, että po. puunnimi liittyy neljäntenä jäsenenä ruotsalais-virolaiseen *benved-hårdved-kontpuu* -sarjaan. Itämeren alueen aineellisessa kansankulttuurissa kova-aineksilla pensailta — mustamarjakanukalla, orapihlajalla, lehtokuusamalla ja marjakuusella — on ollut käyttöä tiettyjen kulutusta t. rasiutusta kestävien tarve-esineiden ja niiden osien valmistuksessa (haravan piit, värttinät, verkonkudontakävyt ym.). Mitä »kovapuuta» tai »luupuuta» kulloinkin on käytetty, on voinut riippua joko konkreettisesta käyttötärpeestä tai myös siitä, mitä tarkoitukseen sopivaa puuta on ollut saatavilla.

Jos VR:n *jukopuu* on peräisin suomalaisesta kansankielestä ja jos sillä on tarkoitettu jotakin manner-Suomessa kasvavaa puu- tai pensaslajia, niin edellä puheena olleista voisi kyseeseen tulla vain lehtokuusama. Sanan harvinaisuuden perusteella (sanaa eivät tunne sen enempää nykyiset kansanmurteet kuin esim. Jusleniuksen sanakirja tai edellä puheena ollut Tillandzin kasviluettelo)

Havaintoja

vaikuttaisi kuitenkin todennäköisemmältä, että se olisi kulkeutunut Virosta Lounais-Suomeen jukopuisten tarve-esi-
neiden myötä.

LÄHTEET

- HALTSONEN, SULO 1959: Koulupoikien suomea 1600-luvulla. — Verba do-
cent. Juhlakirja Lauri Hakulisen
60-vuotispäiväksi 6.10.1959. Hel-
sinki. SKST 263. S. 468—491.
- HELLQVIST = OLOF HELLQVIST 1939:
Svensk etymologisk ordbok. [2. p.]
Lund.
- MARZELL = Wörterbuch der deutschen
Pflanzennamen. Mit Unterstützung
der Preussischen Akademie der
Wissenschaften bearbeitet von
HEINRICH MARZELL unter Mitwir-
kung von WILHELM WISSMANN. 1.
Band. Leipzig 1943.
- SAOb = Ordbok över svenska språket,
utgiven av Svenska Akademien.
Lund 1898—.
- TILLANDZ, ELIAS 1683: Catalogus planto-
rum. Aboae.
- VMS = VALDEK PALL (toim.): Väike
murdesõnastik 1—2. Tallinn 1982,
1989.
- VR = Variarum Rerum Vocabula Lati-
na, cum Svetica et Finnonica inter-
pretatione. Holmiae 1644.
- WIEDEMANN = FERDINAND JOHANN WIE-
DEMANN & JAKOB HURT Estnisch-
deutsches Wörterbuch. (4. p.). Tal-
linn 1973.

EINO KOPONEN